

BORUS GYÖRGY

Az angol–holland háborúk valódi okai

Az angolok és a hollandok 1652 és 1674 között három háborút is megvívtak egymás ellen. A történészek többsége a legutóbbi időkig ezen katonai konfliktusok mögött gazdasági, kereskedelmi okokat sejtett,¹ pedig ha alaposan szemügyre vesszük a két országban a háborúk kirobbanásakor uralkodó politikai, ideológiai és kulturális viszonyokat, más következtetésre kell, hogy jussunk. A legfrissebb kutatásokat végző történészek már egyetértéssel abban, hogy az angol–holland háborúk elsősorban nem kereskedelmi háborúk voltak.²

Az alábbiakban arra vállalkozunk, hogy megvilágítsuk az angol–holland háborúk politikai, ideológiai hátterét. Figyelmünket az első két konfliktusra kell összpontosítanunk, hiszen közismert tény, hogy a harmadik összecsapásnak (1672–1674) diplomáciai okai voltak: XIV. Lajos és II. Károly az 1670 májusában megkötött titkos doveri szerződésben egyezett meg arról, hogy Franciaország és Anglia közösen indít háborút az Egyesült Tartományok ellen.

A 17. század során az angolok végig attól tartottak, hogy valamelyik kontinentális hatalom hegemon helyzetbe kerülhet. I. Erzsébet uralkodásának második felétől kezdve a spanyol Habsburgok jelentették a fő veszélyt. A harmincéves háborút lezáró vesztfáliai béke (1648) mérsékelte ezeket a félelmeket, ám Oliver Cromwell még mindig a spanyol túlsúlytól tartott. Az Egyesült Tartományok, amely a spanyolok ellen vívott németalföldi szabadságharc (1568–1609) során létrejött utrechti unióból nőtt ki, 1648-ban formálisan is független köztársasággá vált. A hollandok ügyesen használták ki azt a rövid időszakot a század közepén, amikor Ausztria és a német hercegségek a harmincéves háború okozta kimerültségtől szenvedtek, Angliában és Franciaországban pedig polgárháború dúlt. Az Egyesült Tartományok szédítően gyors gazdasági fejlődését elősegítette (a kezdetben legalábbis) előnyös földrajzi elhelyezkedés. A föderáció két legerősebb tartománya – Holland és Zeeland – ellenőrzése alatt tartotta a Rajna, a Maas és a Scheldt folyók torkolatát, és nagy hasznot húzott abból, hogy a Balti- és Északi-tenger, valamint az Atlanti-óceán kereskedelmi útvonalainak találkozásánál feküdt. Holland hajók szállították a Baltikum gabonáját és fáját, a svédországi vasat és rezet a Földközi-tenger kikötőibe, ahol aztán sót vettek fel, hogy azt az északi halászkikötőkbe vigyék a hal feldolgozásához. Közben saját maguk készítették vagy Angliából hozott textíliákkal látták el a Baltikumot. A holland hajósok azonban ennél sokkal távolabbi vizekre is elmerészkedtek. Észak-Amerikában megalapították Új-

¹ Lásd például Wilson, Charles H.: *Profit and Power*. London, 1957. 56–59.; Farnell, J. E.: *The Navigation Act of 1651, the First Dutch War, and the London Merchant Community*. *The Economic History Review*, vol. 16. (1963'4) no. 3. 439–454.; Ferguson, Niall: *Empire*. London, 2003. 21.

² Lásd Pincus, Steven C. A.: *Protestantism and Patriotism. Ideologies and the Making of English Foreign Policy, 1650–1668*. Cambridge, 1996.; Jones, J. R.: *The Anglo–Dutch Wars of the Seventeenth Century*. New York, 1996.

Amszterdam városát. Eljutottak Afrika, Dél-Amerika, India, Kína, Nyugat-India sőt még Ausztrália partjaira is. Japánnal az európai országok közül (a 17. század közepétől egészen 1854-ig) egyedül a hollandoknak volt kereskedelmi kapcsolata.³

Franciaország igazi nagyhatalommá válása 1661-ben kezdődött, amikor a fiatal XIV. Lajos Mazarin bíboros halála után saját maga vette át a kormányzást. Lajos csupán huszonkét éves volt, de a *Fronde* viszontagságos évei során sokat tapasztalt, első miniszterétől pedig jól működő abszolutista rendszert örökölt. A régi „kard-nemesség”-et politikai szempontból a háttérbe szorította, a mindössze öt-hat miniszterből álló Államtanács felett pedig személyesen elnökölt. Jean Baptist Colbert pénzügyi főellenőr merkantilista gazdaságpolitikájával megteremtette Franciaország katonai nagyhatalommá válásának anyagi feltételeit. Colbert egységes normákat vezetett be a hazai ipar szabályozására, manufaktúrákat és kereskedelmi társaságokat alapított, növelte az exportot, és vámokkal korlátozta a külföldi áruk behozatalát. A franciák a katonai fejlesztés és szervezés terén élen jártak. Hadügyminisztériumot és katonai akadémiákat hoztak létre, a hatalmas állandó hadsereg számára pedig kaszárnyákat, gyakorlótereket, katonai raktárakat és kórházakat építettek, miközben a flotta bővítését sem hanyagolták el.⁴

Franciaország katonai felemelkedéséhez korábban Oliver Cromwell is hozzájárult, amikor a harmincéves háború után is folytatódó spanyol–francia háborúban az utóbbi oldalára állt. 1655-ben elfoglalta Jamaicát, több spanyol flottát tönkretett, majd 1658-ban a franciákkal együtt támadta meg a Spanyol-Németalföldet. A franciák az 1659-es békekötést követően tovább gyengítették a hanyatló Spanyolországot azzal, hogy a függetlenségük visszanyeréséért küzdő portugálokat támogatták. A portugál hadsereg élén az a Schomberg herceg állt, aki harminc évvel később a boyne-i csatában vesztette életét a III. Vilmos ellen vívott írországi háborúban.⁵

Az angolok meglehetősen későn ismerték fel a francia veszélyt. Három háborút is megvívta a hollandok ellen, mire a többség rádöbbsent, hogy – 17. századi terminológiával élve – nem a hollandok, hanem sokkal inkább a franciák „általános egyeduralmától” („*universal monarchy*”) kell tartani. A hollandokkal szembeni ellenérzésnek számos, a két ország belpolitikai viszonyainak megfelelően változó oka volt.

II. Vilmos herceg, az Orániai-ház feje – aki I. Károly angol király idősebbik lányát, Máriát vette feleségül – 1650 novemberében halt meg, és ezzel elkezdődött az Egyesült Tartományok történetének első „helytartónélküli időszak”-a („*Stadholderless Period*”), amely az 1672-es forradalomig tartott. II. Vilmos fia – a későbbi III. Vilmos, a „dicsőséges forradalom” kulcsfigurája – apja halála után egy héttel született. Az ország vezetését Johan de Witt főpensionárius vette át, aki az Orániai-házzal szembenálló középosztálybeli republikánus oligarchia érdekeit képviselte. De Witt célja a decentralizált kormányzati rendszer és az oligarchia élén álló holland rendek vezető szerepének a fenntartása volt. Ellenezte a háborút, mivel az a kereskedelemnek ártott, megnövelte az adókat, és növelte az Orániai-ház esélyeit is, amely az alsóbb néprétegek, a radikális kálvinista papság és a földbirtokosok támogatását élvezte.

Angliában ekkor már majdnem két éve az independensekből álló csonka parlament (*Rump*) volt hatalmon (1649–1653). A legfeljebb hatvan főből álló csonka parlament tagjai ideológiai szempontból nem voltak egységesek, de sok volt közöttük az olyan fanatikus pu-

³ Williams, E. N.: *The Ancien Régime in Europe*. Singapore, 1984. 42–43.

⁴ Kennedy, Paul: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása*. Ford.: Bojtár Péter, Csillag Gábor, Varga Zsuzsanna. Budapest, 1992. 72.

⁵ Clark, Sir George: *The Later Stuarts, 1660–714*. 2. ed. Oxford, 1987. 60.

ritán, aki az „ötödik monarchisták” (*Fifth Monarchy Men*) nézeteit osztotta. Ez a szélsőséges szekta Jézus Krisztus földi királyságának küszöbönálló eljövételét hirdette, és az arra való felkészülést szorgalmazta. Mindezek ismeretében érthető, hogy a csonka parlament II. Vilmos halálhírét kitörő örömmel fogadta, sőt, abban az isteni gondviselés egyértelmű megnyilvánulását vélte felfedezni. A holland helytartó ugyanis az angol köztársaságot nem volt hajlandó elismerni, és legszívesebben csapatokat küldött volna a szigetországba a royalisták megsegítésére.⁶

A csonka parlament tagjai annyira fellelkesültek az Egyesült Tartományokban bekövetkezett kedvező politikai fordulat hallatán, hogy nyomban tárgyalásokat is kezdeményeztek az új republikánus vezetéssel. Oliver St. John és Walter Strickland személyében rendkívüli követeket küldtek Hágába, akiknek nem kisebb feladat jutott, mint a két ország politikai uniójának az előkészítése. A szépreményű protestáns–republikánus egyesülésből – a csonka parlament nagy csalódására – végül nem lett semmi. A küldötteket tüntető tömegek fogadták, amiből az angolok azt a következtetést vonták le, hogy a holland néptömegek a vezetőváltás ellenére még mindig a Stuartokat támogató és azokkal vérségi kapcsolatban is lévő Orániai-ház mögött állnak. Miután hosszas tárgyalások után a függetlenségét féltő kis Egyesült Tartományok elutasította az unióra vonatkozó képtelen ötletet, a csonka parlament vezetői úgy döntöttek, meg kell leckéztetni a protestáns összefogás ügyét elvető hollandokat.

A két követ hazaérkezését követően az angol sajtó az istentelen, önző és profitéhes hollandusok kemény bírálatával volt tele. A csonka parlament ebben a hangulatban szavazta meg 1651 októberében az első hajózási törvényt (*Navigation Act*), amely egyértelműen a hollandok közvetítő-kereskedelme ellen irányult. A törvény kikötötte: gyarmati árut csak angol hajókban vagy az adott gyarmat hajóiban lehet szállítani, feltéve, hogy a legénység háromnegyede angol. Bár a hajózási törvény hosszú távon vitathatatlanul nagy előnyökhöz juttatta az angol gyarmati kereskedelmet, megalkotóit nem ez motiválta, hanem a hollandok iránt érzett ellenszenv. A törvény mögött nem kereskedők, hanem fanatikus puritán politikusok álltak, akiket a protestáns és republikánus uniót elutasító hollandok megbüntetése vezérelt. A történészek hagyományos érvelése tehát, hogy az első angol–holland háború (1652–1654) a hajózási törvény miatt volt elkerülhetetlen, pontosításra szorul. A háborút az angolok provokálták. A mérsékelt holland vezetés pusztán a hajózási törvény miatt nem is akart háborúzni. Az igazi feszültséget nem a hajózási törvény gerjesztette. Valójában a törvény a már eleve meglévő erős hollandellenes érzés következtében született meg.⁷

A háborút lezáró békét 1654 áprilisában már Oliver Cromwell mint *Lord Protector* kötötte meg. A viszálykodás befejezését az angol katonai sikerek mellett az tette lehetővé, hogy a csonka parlament és az azt követő *Barebones*-parlament felosztatásával a szélsőséges, az ötödik monarchistákkal is szimpatizáló puritánok háttérbe szorultak. Cromwellt sok bírálat érte a béketárgyalások során tanúsított engedékenysége miatt. Tény, hogy a hollandok felett aratott egyértelmű győzelmet az angolok nem használták fel jelentős kereskedelmi előnyök kicsikarására. Cromwell legfőbb követelése az volt, hogy a hollandok ismerjék el a protektorátust, és Johan de Witt érje el az Orániai-ház hatalomból való kizárását

⁶ Pincus: *Protestantism and Patriotism*, 16–19.; Groenveld, Simon: *The English Civil War as the Cause of the First Anglo-Dutch War, 1640–1652*. *The Historical Journal*, vol. 30 (1987) no. 3. 551–552.

⁷ Pincus: *Protestantism and Patriotism*, 23–51.; Groenveld: *The English Civil War*, 555–566.

(*Act of Seclusion*). Ezt végül is az Egyesült Tartományok hét rendi gyűlése közül egyedül a Holland Tartományé (a legbefolyásosabb) fogadta el.⁸

Lássuk ezek után a második angol–holland háború (1665–1667) kirobbanásának okait, körülményeit. Az *interregnum* zűrzavaros állapotait Angliában a restauráció, a királyság helyreállítása szüntette meg. II. Károly 1660 májusában, harmincadik születésnapján tért haza az Egyesült Tartományokból, közel egy évtizednyi száműzetés után. Még ugyanebben a hónapban holland küldöttség érkezett Londonba, és tárgyalások kezdődtek a két ország közötti vitás kérdések rendezése érdekében. Hamar világossá vált, hogy a megegyezés nem lesz egyszerű. A közvetítő kereskedelemben utazó holland fél érthető módon rossz néven vette, hogy az anglikán royalista többségű angol parlament újra törvénybe iktatta az 1651-es hajózási törvényt. 1660 szeptemberében a hollandok eltörték az Orániai-ház hatalomból való kizárásáról szóló törvényt, 1661 januárjában viszont, amikor meghalt II. Vilmos özvegye (II. Károly húga), feszültségekhez vezetett a tizenegy évesen árván maradt Vilmos herceg neveltetésének kérdése.⁹ Nem javította a két ország viszonyát az sem, hogy 1661 nyarán újra azt a Sir George Downingot küldték hágai nagykövetnek, aki 1658 és 1660 között már megmutatta, nem nagyon kedveli a hollandokat. Az éveken át tartó tárgyalások során még a régi sérelmeket sem sikerült rendezni. Az 1654-es békeszerződés értelmében a hollandoknak át kellett volna engedniük az indonéziai Málukká-szigetek egyikét, de erre nem került sor.¹⁰ Időközben újabb konfliktusok is kialakultak. A hollandok Délnyugat-India partjainál akadályozták az angol kereskedelmet, az angolok pedig Guineában próbálták megtörni a holland kereskedelmi hegemóniát.

„Történelmünkben a második angol–holland háború volt a tisztán kereskedelmi háború legvilágosabb példája” – jelentette ki nagy magabiztossággal Sir George Clark.¹¹ Ebben valószínűleg nincs igaza. 1664 áprilisában a parlament alsóháza bizottságot hozott létre Anglia ipari és kereskedelmi problémáinak a feltárására. A bizottság felkérte a kereskedelmi társaságokat, számoljanak be külkereskedelmük állapotáról, valamint arról, kik és milyen formában akadályozzák tevékenységüket. A begyűjtött panaszoknak csupán az egyharmada utalt hollandok által elkövetett obstrukcióra.¹²

A Levantei Társaság most ugyan megemlített néhány hollandokra vonatkozó sérelmet, 1664-ig viszont egyszer sem panaszkodtak rájuk. Fő ellenfeleiknek az algériai kalózokat tartották, akikkel szemben az angolok és a hollandok időnként közösen léptek fel. A Társaság képviselői ugyanakkor szükségesnek tartották a velencei és francia kereskedők visszaéléseit is megemlíteni. Az első angol–holland háború súlyos károkat okozott a mediterrán térség angol kereskedelmének, így a Levantei Társaság tartott egy újabb összecsapástól.

⁸ Pincus: *Protestantism and Patriotism*, 169–184. Kereskedelmi előnynek számított, hogy az angolok több száz hajót zsákmányolva jelentősen növelni tudták flottájuk nagyságát, s a béke értelmében a hollandoknak ettől kezdve fizetniük kellett az angol vizeken történő halászatért.

⁹ Vilmost kezdetben Heer van Zuylestein, Frigyes Henrik (Vilmos nagyapja, helytartó és fővezér 1625 és 1647 között) törvénytelen fia nevelte szigorú kálvinista szellemben. 1666 áprilisában aztán maga Johan de Witt kezdte el bevezetni Vilmost a közügyekbe. 1666 augusztusában a Holland Tartomány rendi gyűlése kimondta, hogy Vilmos huszonkét éves koráig nem lehet fővezér, valamint hogy egyszerre nem lehet fővezér és helytartó is.

¹⁰ Itt történt az a mézszárlás is, amelyet a holland kegyetlenség példájaként sokat emlegettek az angolok. 1623-ban a hollandok tíz angol kereskedőt kínoztak halálra Amboina szigetén. Clark: *The Later Stuarts*, 63.

¹¹ Clark: *The Later Stuarts*, 63.

¹² Seaward, Paul: *The House of Commons Committee of Trade and the Origins of the Second Anglo-Dutch War, 1664*. *The Historical Journal*, vol. 30 (1987) no. 2. 446–448.

A Kelet-indiai Társaság kifejezetten ellenezte a háborút. A holland Egyesített Kelet-indiai Társaság természetesen nagy konkurenciát jelentett, az angolok mégis a tisztességes versengés, a tárgyalás hívei voltak, és a kormányzat figyelmét a háború várhatóan katasztrofális következményeire hívták fel. A Társaság képviselőinek nem csak a hollandokkal gyűlt meg a baja. Megjelent a térségben a frissen alapított francia Kelet-Indiai Társaság is. A portugálok nem voltak hajlandók átengedni Bombayt, mely II. Károly portugál feleségének hozományához tartozott. A spanyolok ugyanakkor megakadályozták, hogy kikötőikben a Kelet-Indiai Társaság is értékesíthesse áruit.

A hollandok elleni háborút leginkább az Afrikai Társaság (hivatalos nevén *Company of Royal Adventurers*) vezetői akarták. Úgy tűnik, a Társaság kifejezetten kereste a hollandokkal való konfliktust. Szemben a franciákkal, akik európaiak által még el nem foglalt nyugat-afrikai területeken vetették meg a lábukat, az angolok a hollandok guineai területeire törtek be (amelyeket aztán a hollandok még 1664-ben vissza is foglaltak). Az Afrikai Társaság vezetőinek lépéseit nem annyira a profit utáni vágy, mint a hollandok iránt érzett gyűlölet vezérelte. Anglikán royalista vezetőségről van itt szó, amely – akárcsak a parlamenti alsóház többsége – a hollandokban a köztársasági eszme, valamint a vallási pluralizmus és tolerancia képviselőit látták, akik az angliai nonkonformista és republikánus erők fő támaszai voltak. A hollandokkal szembeni anglikán royalista ellenérzést tovább erősítette az a század közepén megfogant gondolat, hogy az „általános egyeduralmat” nem annyira katonai, mint gazdasági erővel lehet megvalósítani. Az anglikán royalisták szemében a spanyol világmuralmi törekvések örökösei a hollandok voltak, akik elődeikhez hasonlóan kereskedelmi monopólium útján akarták céljaikat elérni.¹³

A kereskedelmi bizottság jelentését Thomas Clifford 1664. április 21-én ismertette az alsóházzal. „A számos igazságtalanság, becsstelenség és méltatlanság – szólt a dokumentum –, amelyet az Egyesült Tartományok állampolgárai követtek el Ófelsége ellen azért, hogy Indiában, Afrikában és máshol sértették jogait; és a károk, sérelmek és rongálások, amelyeket kereskedőinknek okoztak, a külkereskedelem legnagyobb obstrukciói.” A ház nagy többséggel elfogadta a jelentést, és határozatban mondta ki: „Hogy a jövőben hasonló ne történhessen meg, és, hogy tegyenek is ennek érdekében, e Ház képviselői úgy döntöttek, életükkel és vagyonukkal segítik Ófelségét mindenféle oppozícióval szemben.”¹⁴

Clarendon gróf lordkancellár, II. Károly első minisztere elhatárolta magát a parlamenti határozattól. Úgy látta, a háborús uszítás egyes kereskedők érdeke volt, akik mögött Jakab, yorki herceg és az őt körülvevő ambiciózus politikusok álltak. Ezek közé tartozott Jakab titkára, William Coventry, Sir Henry Bennet (1663-tól Arlington grófja) államtitkár, valamint Sir George Downing hágai nagykövét is.¹⁵ Clarendonnak igaza lehetett, hiszen a meglehetősen agresszív Afrikai Társaság kormányzója maga Jakab volt. A Társaság tagjai között Coventry és Arlington mellett ott találjuk a haditengerészet kincstárnokát, Sir George Carteretet, a skót ügyekért felelős Lord Lauderdale-t, Buckingham hercegét és Lord Ashley pénzügyminisztert is.¹⁶ A sors ironiája, hogy az utóbbi három politikus és Arlington a má-

¹³ Pincus, Steven C. A.: *Popery, Trade and Universal Monarchy: The Ideological Context of the Outbreak of the Second Anglo-Dutch War*. The English Historical Review, vol. 107 (1992) no. 422. 3–26.

¹⁴ *Journal of the House of Commons*, 1742. vol. VIII. 547–548.

¹⁵ Seaward: *The House of Commons Committee of Trade*, 437–438.

¹⁶ Seaward: *The House of Commons Committee of Trade*, 441. A kereskedelmi bizottság tagjai közül többen is szorosan kötődtek Arlingtonhoz és Jakabhoz. A bizottság elnöke, Thomas Clifford, Arlington embere volt.

sodik angol–holland háború után bekerült a király öttagú tanácsadói testületébe (*Cabal*), míg a háborút ellenző Clarendonnak távoznia kellett.

Az 1663 szeptembere óta folyó angol–holland tárgyalások nem hoztak eredményt. Downing úgy látta, a hollandok belső megosztottságuk és pénzügyi nehézségeik miatt mindenképpen szeretnék elkerülni a háborút. Engedményeket mégsem lehetett kicsikarni tőlük, mivel a hollandok arra számítottak, hogy az angol parlament úgysem fogja megszavazni a király számára a háborús felkészüléshez szükséges pénzüsszegeket. Valóban úgy tűnt, hogy nincs meg a kellő harmónia az uralkodó és a parlament között. 1662 decemberében Károly megpróbált enyhíteni a *Clarendon Code* első két törvényének szigorán.¹⁷ Kiadta első „engedékenységi nyilatkozat”-át (*Declaration of Indulgence*), amelyben azt kérte a parlamenttől, hozzon törvényt diszpenzációs joga (*dispensing power*) – amely lehetővé tette számára, hogy egyeseket felmentsen a törvény hatálya alól – szélesebb körű alkalmazásáról. Az alsóház dühösen utasította vissza a kérést. A parlament gyanakvóan figyelte a kormány pénzügyi tevékenységét is. Bristol grófja eljárást kezdeményezett Clarendon ellen a felsőházban. A felségárulás vádját a lordok alaptalannak találták, de az ügyet teljesen nem zárták le.

Ezek a fejlemények bizakodással töltötték el a hollandokat. Downing meg volt győződve arról, hogy addig nem fogják igazán komolyan venni a tárgyalásokat, amíg nem látják az angolok elszántságát. A kereskedelmi bizottságra azért volt tehát szükség, hogy összegyűjtsék a hollandoktól elszenvedett sérelmeket, felkorbácsolják az ellenük irányuló érzelmeket, és egy határozott parlamenti állásfoglalással nyomást gyakoroljanak De Witt kormányára. Downing számítása, hogy a hollandok az angol fegyvercsörtetés hírére majd meghátrálnak, és jelentős engedményeket tesznek, nem vált be. De Witt az egyesült rendi gyűlés (*Staten Generaal*) jóváhagyásával új hajókat építtetett, és utasította De Ruytert a guineai területek és támaszpontok visszafoglalására. Miután október végén bebizonyosodott, hogy De Ruyter sikerrel járt, a háború elkerülhetetlenné vált. A parlament hatalmas összeget, 2,5 millió fontot szavazott meg a háborús felkészülésre.

Az angol kereskedők többsége nem akarta ezt a háborút. Tudták, hogy a fegyveres összecsapás – még ha sikerrel is vívják azt – rövidtávon mindenképpen kárt okoz a kereskedelemnek. A második angol–holland háborút az anglikán royalista kereskedők és politikusok provokálták ki. Az angol parlament áprilisi határozata – sokak számításával ellentétben – egységbe kovácsolta a hollandokat, a háború lefolyása pedig azt mutatta, hogy az angolok súlyosan alábecsülték az Egyesült Tartományok ellenállási erejét.

Az angolok csak 1665 márciusában üzentek hadat az Egyesült Tartományoknak. A yorki herceg által irányított angol flotta már hónapokkal korábban elfoglalta Új-Amszterdamot, a későbbiek során viszont váltakozó sikerrel folyt a küzdelem. Egyre inkább úgy tűnt, a szerencse elpártolt az angoloktól. 1665 nyarán az angolok a dán királlyal történt megállapodást követően Bergen kikötőjéből akartak a Skócia megkerülésével hazatérő holland kereskedelmi flottára lecsapni, ám valami fatális félreértés folytán a dánok tüzet nyitottak a közeledő angol hajókra. A több száz áldozatot követelő baleset végül oda vezetett, hogy Anglia hadat üzent Dániának, amely így a hollandok szövetségese lett. Franciaországot 1662 óta védelmi szövetség kötötte a hollandokhoz,¹⁸ így II. Károly hiába ábrándozott a franciákkal való együttműködésről, nem lehetett őket megnyerni. Anglia egyetlen szövetségese Bern-

¹⁷ A *Corporation Act* a hithú nonkonformistákat kizárta a városi vezető testületekből, az *Act of Uniformity* pedig az „Általános imakönyvet” el nem fogadó papság ellen irányult.

¹⁸ Johan de Witt republikánus pártja számára ez volt a magától értetődő orientáció, hiszen az ellenlábás Orániai-ház II. Károly Angliájával kereste a kapcsolatot.

hard von Galen münsteri püspök volt, ezt azonban a hollandok német szövetségesei bőven ellensúlyozták.¹⁹ 1665 tavaszán pestisjárvány tört ki Angliában, amely egyedül Londonban 68 000 áldozatot követelt.²⁰ 1666 szeptemberében a londoni tűzvész szinte az egész Cityt elpusztította. Októberben az egyre elégedetlenebb parlament megszavazott még a hadi kiadások fedezésére egy nagyobb összeget, de csak az után, hogy Károly engedélyezte a haditengerészet számláiba való betekintést. 1666–1667 telén zavargások törtek ki az ország számos pontján. A tömegek elégedetlenségét a háborús évek rossz terméseredményei is fokozták.²¹ Az utolsó katasztróféért már magát a kormányzatot terhelte a felelősség. A költségek csökkentése érdekében 1667 februárjában úgy döntöttek, a nagy hadihajókat visszatartják, és csak cirkálókat küldenek ki a kereskedelmi hajók védelmére. Júniusban – amikor már javában folytak a béketárgyalások – a hollandok felhajóztak a Medway folyón, Chatham kikötőjében négy hajót felgyújtottak, a királyról elnevezett zászlóshajót (*Royal Charles*) pedig elvontatták.

A gyors békekötést – amellet hogy a háború az angolokat és a hollandokat egyaránt kimerítette, és összességében mindkét fél számára kedvezőtlenül alakult – Franciaország agresszív külpolitikája tette szükségessé. A franciák holland szövetségeseiknek csak minimális katonai segítséget nyújtottak, és titokban Spanyol-Németalföld lerohanására készültek fel, amelyet XIV. Lajos mondvacsinált indokkal saját feleségének követelt. Miután Lajos apósa, IV. Fülöp spanyol király meghalt, a franciák megindították a támadást.²²

A hollandok attól rettegetek, hogy Franciaország teljesen bekebelezi a Spanyol-Németalföldet, az Egyesült Tartományok közvetlen, fenyegető szomszédjává válik, és újra felvirágoztatja a korábban nagy rivális Antwerpen városát. Az angolok, akik számára mindig is elsődleges szempont volt, hogy a hozzájuk legközelebb eső kontinentális területek semleges vagy baráti kézben legyenek, szintén megrettentek a francia ambícióktól. I. Lipót magyar és cseh király, német-római császár képtelen volt a spanyolok segítségére sietni. Erőit túlságosan lekötötték a franciákkal szövetséges német hercegek, a Köprülü nagyvezírek restaurációja nyomán újra megerősödő törökök,²³ valamint a magyarok Habsburg-ellenes rendi mozgalma. Lipót így jobb híján szerződést írt alá XIV. Lajossal. Nem csak arról egyeztek meg, hogy Franciaország mekkora részt szakíthat ki magának a Spanyol-Németalföldből. A spanyol birodalom egymás közötti felosztásáról is megállapodtak arra az esetre, ha a betegeges II. Károly utód nélkül halna meg. Ilyen körülmények között nagyon is ideje volt, hogy az angolok és a hollandok félretegyék ellentéteiket. A békekötésre 1667 júliusában került

¹⁹ Clark: *The Later Stuarts*, 64–65.

²⁰ Ashley, Maurice: *England in the Seventeenth Century*. 3. ed. London, 1968. 128.; Holmes, Geoffrey: *The Making of a Great Power*. London – New York, 1995. 5.

²¹ Prest, Wilfrid: *Albion Ascendant: English History, 1660–1815*. Oxford, 1998. 40.

²² Brabant tartomány szokásjoga szerint az első házasságból származó leánygyermek az öröklés terén előnyt élveztek a második házasságból való fiúgyermekkel szemben. XIV. Lajos azzal érvelt, hogy ezen törvény alapján felesége, Mária Terézia – aki Fülöp első házasságából származott – volt a dél-németalföldi területek jogos örököse, és nem II. Károly, akinek Fülöp második felesége adott életet.

²³ Mehemed és Ahmed Köprülü nagyvezírek húszéves kormányzását (1656–1676) a történetírás restaurációnak nevezi. A két pasa a korábbi rendet állította vissza azáltal, hogy kemény kézzel felszámolta az anarchiát és korrupciót, rendbe tette a pénzügyeket és kivezette a birodalmat a katonai válságból. A török birodalom annyira megerősödött, hogy Kara Mustafa pasa már Bécs elfoglalását is tervbe vehette.

sor.²⁴ 1668 januárjában aztán megszületett Anglia, az Egyesült Tartományok és Svédország hármasszövetsége is. A felek megállapodtak, hogy közvetítőként lépnek fel Franciaország és Spanyolország között, és erőfeszítéseket tesznek a háború lezárása érdekében. Franciaország megtarthatja 1667-es hódításainak egy részét, de korántsem mindent. Amennyiben Franciaország ezt nem lenne hajlandó elfogadni, Anglia és az Egyesült Tartományok közösen háborút indít ellene, hogy rákényszerítse a korábbi határok helyreállítására. Ez utóbbit már a szerződéshez csatolt titkos záradékokban mondták ki.²⁵

A hollandok ellen vívott háború kudarcra Angliában súlyos belpolitikai válsághoz vezetett. A Korona kétségbeesítő pénzügyi helyzetbe került. A parlament 1660-as döntése alapján a királynak évi 1 200 000 fontnyi jövedelem járt. Az elsősorban vámokból és fogyasztási adókból eredő bevétel – amelyet talán szándékosan becsültek túl – 250–300 ezer fonttal mindig elmaradt a megszavazott összegtől. A hiány pótlására 1662-ben bevezették a füstpénzt – minden tüzhely (háztartás) után két shillingnyi adót –, ez azonban kezdetben még 100 ezer fontot sem hozott. A háborús évek során a bevétel 700 ezer fontra esett vissza. A másfélmillióra duzzadt háborús adóssággal együtt ez egyet jelentett az államcsőddel.²⁶

Mindezek ismeretében érthető, hogy II. Károly 1670-ben miért ment bele a Napkirállyal kötött titkos doveri szerződésbe, amely a harmadik angol–holland háborúhoz (1672–1674) vezetett.²⁷ Az angol királynak hármasszövetségi célja lehetett. Egy sikeres háború segítségével szeretne volna stabilizálni uralkodói pozícióját, francia pénzsegélyekhez kívánt hozzájutni, és meg akarta dönteni a holland republikánus rezsimet. Károly abban bízott, hogy a Johan De Witt helyett hatalomra kerülő fiatal unokaöccsét, Orániai Vilmost majd kénye-kedve szerint irányíthatja.²⁸ XIV. Lajos céljai még ennél is nyilvánvalóbbak. A franciákat igen érzékenyen érintette a hármasszövetség létrejötte és különösen Johan de Witt árulása. XIV. Lajos nemcsak arra jött rá, hogy először az Egyesült Tartományok ellenállását kell megtörnie, ha meg akarja szerezni a Spanyol-Németalföldet, de arra is, hogy a hármasszövetséggel egy hatalmas franciaellenes koalíció alapjai teremthetők meg. A két jelentős tengeri hatalom összefogása nagy stratégiai problémát jelentett Franciaország számára. Nem számíthatott sikerre a kontinensen, ha erőit meg kellett osztania az egyszerre vívott szárazföldi és tengeri hadjáratok között.²⁹ Ezen új veszély kialakulásáért XIV. Lajos személyesen Johan de Wittet okolta. Meggyőződése volt, hogy a hármasszövetség az ő műve volt. Az elkövetkező

²⁴ Anglia megtarthatta Új-Amszterdamot, viszont le kellett mondania Suriname-ról, Pulo Runról, a nyugat-afrikai erődökről, Új-Skóciáról és az angol kereskedők által igényelt jóvátételekről.

²⁵ Lásd Holmes: *The Making of a Great Power*, 434.

²⁶ Holmes: *The Making of a Great Power*, 88–89., 100–103.; Hill, Christopher: *Az angol forradalom évszázada, 1603–1714*. Ford.: Litván György. Budapest, 1968. 180.

²⁷ Holmes: *The Making of a Great Power*, 434. A szerződés értelmében a szárazföldi hadműveletek fő terhére Franciaország vállalta magát, a tengeri harcokét pedig Anglia. A hollandoktól elfoglalt területekből Angliának járt a Scheldt folyó torkolatánál lévő három sziget. II. Károly ígéretet tett, hogy „amint az országának ügyei lehetővé teszik”, áttér a katolikus hitre.

²⁸ Orániai Vilmos 1672 nyarán valóban hatalomra került, bár nem egészen úgy, ahogy azt II. Károly elképzelte. Az Egyesült Tartományokban forradalom zajlott le. A francia inváziótól pánikba esett tömegek a de Witt testvéreket felkoncolták, és kiharcolták, hogy a republikánus párt fő támogatói, Holland és Zeeland oligarchái is fogadják el Vilmost helytartóként, valamint a haderő főparancsnokaként. II. Károly felelőtlen külpolitikát folytatott, de senki sem volt, aki ebben megakadályozhatta volna. A parlament a dicsőséges forradalomig (1688–1689) ritkán és rendszertelenül ülésezett, és túl kevés információval rendelkezett ahhoz, hogy ellenőrizni tudta volna a külpolitikai döntéseket. Mi több, az ország alkotmányos hagyományai alapján ehhez nem is volt joga.

²⁹ Kennedy: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása*, 85–86.

éveket ezért az Egyesült Tartományok elleni büntetőhadjáratra való felkészüléssel töltötte, és közben mindent elkövetett, hogy aláaknázza a hármasszövetséget.³⁰

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy bár a kereskedelmi rivalizálás tagadhatatlanul hozzájárult Anglia és az Egyesült Tartományok közötti feszültségekhez, a három angol–holland háború kirobbanása mögött sokkal inkább politikai és ideológiai okokat kell keresnünk. A két ország közötti ellenségeskedést végül az angol közvélemény teljes megváltozása zárta le. A kétmillió kis Egyesült Tartományok 1672-ben kis híján összeroppant. A tengeren ugyan a hollandok ellen tudtak állni az angol–francia nyomásnak, a szárazföldön a franciák megállíthatatlanul nyomultak előre. Hollandot és Zeelandot csak határterületeik vízzel való elárasztása mentette meg. Az angolok többsége végre felismerte, hogy nem a katasztrófa szélére sodródott hollandok jelentették országukra a fő veszélyt, hanem a Napkirály vezette franciák. A hollandellenességet felváltotta a francia hegemoniától való rettegés, ami szorosan összekapcsolódott a katolicizmustól és a királyi önkényuralomtól való félelemmel is.³¹

³⁰ Rowen, Herbert H.: *John de Witt and the Triple Alliance*. *The Journal of Modern History*, vol. 26 (1954) no. 1. 13–14.

³¹ Lásd erről részletesen Pincus, Steven C. A.: *From Butterboxes to Wooden Shoes: The Shift in English Popular Sentiment from Anti-Dutch to Anti-French in the 1670s*. *The Historical Journal*, vol. 38 (1995) no. 2. 333–358.